

Büyük Dönüşüm Üzerine

On Great Transformation

O. İnan ŞENSES¹

Öz

Bu çalışma, bir kitabın anlam dünyasını açık etme çabasını içeriyor. İncelenen metnin ana sorunsalı piyasa kurumunun dünden bugüne evrimine odaklanıyor. Kendiliğinden, doğal bir piyasa düzeni kabulünün yanlışlığını kanıtlamaya dönük argümanlar ve piyasanın işleyişi ve bu işleyiş yön veren düzenlemelerin ilişkisini tarifleyen çifte hareket, metnin dinamik özüne işaret ediyor.

Jel Kodları: A10, B10, B50.

Anahtar Kelimeler: piyasa, kendiliğindenlik, düzenleme, metalaşma, toplumsal zor, özgürlük.

Abstract

This writing includes an attempt to reveal the meaning world of a book. The main problematic of the analyzed text focuses on the evolution of the market institution from past to present. The arguments for proving the false assumption of a spontaneously natural market order and also the double movement that describe the relationship between the functioning of the market and the regulations that design it, all these conceptualizations point to the dynamic essence of the text.

Jel Codes: A10, B10, B50.

Keywords: market, spontaneity, regulation, commodification, social power, freedom.

Klasikleşmiş bir metin *Büyük Dönüşüm*. Çünkü kendisine büyük bir amaç belirleyen Karl Polanyi, bu amaca varan yolları katman katman ayrıntılandırarak okuyucuya bir sosyal bilim çoğulluğu sunmayı deniyor bu metinde. Disiplinler arası olmakla yetinmeyip, ara bağlantıları örme becerisi ölçüsünde disiplinler üstü bir inşaya girişiyor. Antropolojiden, etnografyaya; tarihten, sosyolojiye; siyaset teorisinden, ekonomiye, tüm alanların kimi bulgularının sentezlenme denemesiyle karşı karşıya kalıyoruz.

Bu eksenle kapsayıcı bir üst başlık, alt başlık bize sunulur: **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri** (*Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our*

¹ Dr., Ahi Evran Üniversitesi, inan_senses@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5832-5401

Şenses, O. İ. (2021). Büyük Dönüşüm Üzerine.
Fiscaeconomia, 5(3), 1191-1198. Doi: 10.25295/fsecon.981819

Time). Günümüz bilim/bilgi üretme yazınına baktığımızda görünen özelleşmiş/dar araştırma konularının tersine, kapsayıcı/geniş bir savı araştırmaya koyuluyor Polanyi. Büyük anlatılara elveda denilen bir yüzyılda, tam da o yüzyılın ortasında, 1944 yılında yayımlanıyor bu yapıt. Biraz zorlayarak bir paralellik kurmayı denersek, Marx, *Kapital* metninde, bizlere, kapitalist üretim biçiminin devindiricisi olan sermayenin serüvenini sunuyordu İngiltere özelinde ama tüm Avrupa'yı ve diğer coğrafyaları kapsayacak şekilde. Ne hoş bir denk geliştirdi ki, neredeyse yüzyıl sonra, Polanyi'de bizlere, bu üretim formunun toplumsal dokusunun evrimini sunuyor yine İngiltere özelinde ama yansımalarıyla tüm Avrupa ve diğer coğrafyalar evrenselliğinde.

O halde peki "nasıl" sorusuna verilen yanıtları ayrıntılandırmaya, bu metnin temel savlarını açık etmeye çalışalım. Metin, üç kısım olarak tasarlanıyor. İlk kısım *Uluslararası Sistem*. Polanyi, metnin hemen başında nasıl bir büyük anlatıya girişeceğini okuyucuya ilan eder:

"On dokuzuncu yüzyıl uygarlığı çöktü. Bu kitap, bu olayın siyasal ve ekonomik kaynaklarıyla, aynı zamanda onun yol açtığı büyük dönüşümle ilgili (Polanyi, 2011: 35)".

Polanyi, on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının dört kurum üzerinden inşa edildiğini vurgular. Gelişkin devletler arasında savaşları engelleyen *güç dengesi*, dünya ekonomisini birbirine dolayan *altın standardı*, maddi refaha kapı aralayan *kendi kurallarına göre işleyen piyasa* mekanizması ve son olarak *liberal devlet* (2011: 35). Kuşkusuz bu dört öge içerisinde Polanyi için en kritik olanı piyasa mekanizması ve onun işleyiş mantığı. Bu doğrultuda metnin ana soruşturma ögesi piyasanın varlığı ve Polanyi tüm enerjisini, piyasa kurumunun evrimini anlamaya ve genel kabulün aksine "dengesini kendisi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz bir ütopya olduğunu" kanıtlamaya yöneliyor. Titiz bir iz sürücü olan Polanyi şunun da farkında: karmaşık bir uygarlığın tek bir öge üzerinden açıklanması okuyucu açısından, basitlik, kolaylık biçiminde algılanabilir. Ama bu uygarlığa rengini veren ögenin piyasa kurumu olduğu kabulünde ısrarcı Polanyi. Özce, onun çalışmasının ana izleği ve bu uygarlığın anlaşılmasının temel şifresi piyasa kurumunun işleyiş mantığında saklı. Öyleki, tüm metin boyunca bu ana izleğin ayrıntılandırılma çabasıyla karşı karşıya kalıyoruz.

Birinci kısım genel hatlarıyla bu izleğe bir giriş niteliği sunuyor. Tarihsel anlatıyla, siyasal tarih olgularının açık edilişiyle yol alıyor Polanyi. Avrupa devletleri arasındaki güç dengesi ilişkileri ve altın standardının nasıl bir işlev gördüğüne dönük argümanlar aslında bizi Polanyi'nin temel savına yaklaştırmaya hizmet ediyor:

"..., dönüşümün kaynaklarına, ekonomik liberalizmin ütopyik çabasında, kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa sistemi kurma çabasında yattığı tezine... Güç dengesi, altın standardı ve liberal sistemin, on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının bu temellerinin, son tahlilde, kendi kurallarına göre işleyen piyasanın oluşturduğu ortak bir çerçeve tarafından belirlendiğini iddia ediyoruz (2011: 69)".

Ve hemen ilerleyen paragrafta, ekonomik ilişkilerin ve buna zemin sunan piyasa kurumunun on dokuzuncu yüzyıla özgü karakterini vurgulayan bir pasaja tanık oluruz:

"Bütün toplum biçimleri ekonomik unsurlarla sınırlı. Ama on dokuzuncu yüzyıl uygarlığı, değişik ve belirgin bir biçimde ekonomikti, çünkü insan toplumlarının tarihinde çok ender olarak geçerli sayılan, kesinlikle daha önce hiçbir zaman günlük yaşam içindeki eylem ve davranışların açıklayıcısı düzeyine yükselmemiş bir amaç, yani kişisel kazanç amacı üzerine

Şenses, O. İ. (2021). Büyük Dönüşüm Üzerine.
Fiscaeconomia, 5(3), 1191-1198. Doi: 10.25295/fsecon.981819

kuruluydu. Kendi kurallarına göre işleyen piyasa sistemi, benzersiz bir biçimde, bu ilkeden kaynaklanıyordu (2011: 69)”.
Bu kısmın sonu, tam da büyük anlatı ruhuna uygun düşecek, kışkırtıcı bir savla son buluyor. Piyasa ekonomisinin inşa sürecini ve bunun siyasi alandaki yansımalarını ilerleyen sayfalarda çarpıcı bir biçimde ilişkilendirecek olan Polanyi, çalışmasının gücünü şu özlü ifade ile formüle eder: “Alman faşizmini anlamak için, Ricardo İngiltere’sine dönmemiz gerekiyor (2011: 70)”. O halde Polanyi’nin yol göstericiliğinde Ricardo İngiltere’sine yol almayı deneyelim.

Bu çalışmanın en oylumlu kısmı olan *Piyasa Ekonomisinin Yükselişi ve Düşüşü*, biz okuyuculara, Polanyi’nin, sosyal bilim çoğulluğunu nasıl işlettiğini, temel savlarına kanıt üretmekteki yetkinliğini gösteriyor. On sekizinci yüzyıla tarihlenen sanayi devriminin etkilerinin İngiltere özelinde çözümlenmesiyle karşı karşıyayız. Şu kritik soru ve keskin yargı, en yalın haliyle Polanyi’nin derdini açık ediyor:

“... İnsanları öğütüp kitlelere dönüştüren hangi “iblis fabrika”ydı? Buna ne ölçüde fiziksel koşullar, ne ölçüde bu yeni koşulların belirlediği ekonomik unsurlar neden olmuştu? Ve eski doku yırtılıp, büyük bir başarısızlıkla insanla doğa arasında yeni bir bütünleşme aranırken kullanılan mekanizma neydi?

Liberal felsefe hiçbir noktada değişim sorununun açıklanmasında olduğu kadar açık seçik bir başarısızlığa uğramadı. Kendiliğindenliğe olan duygusal inancın aleviyle, ekonomik ilerlemenin sonuçlarını, ne olurlarsa olsunlar, oldukları gibi kabul etmeye hazır mistik bir tavır karşısında, değişime karşı sağduyuya dayanarak alınan tavırlar bir kenara itildiler... (2011: 73)”.
Kendiliğindenlik. Aslında tüm metin, liberal felsefenin bu mistik kategorisinin boşluğunu, kofluğunu kanıtlamaya adanmış. Tam da bu kör iman, devletin ekonomik yaşam içindeki düzenleyici rolünü, piyasayı yoluna koyuşunu görememeye neden oluyor. Piyasa ekonomisinin yerleşiklik kazanışındaki değişim hızı ile bu değişime gösterilen uyum hızı arasındaki muazzam gerilimin önemine işaret ediyor Polanyi. Toplumun piyasa kurumunun isterlerine (en rafine haliyle emeğin, toprağın ve paranın metalaşma süreçleri) uyum sağlamasındaki her gecikme, yani değişim hızının uyum hızından yüksek oluşu, bir düzenleyici kurumu toplumsal düzen açısından olmazsa olmaz kılmaştır düşüncesinde Polanyi. Sözelimi, toprak çitlemelerinin yarattığı ekonomik gelişme, değişim hızını düşünecek olursak:

“İngiltere toprak çevrilmeleri belasının tehlikeli sonuçlarından, yalnızca Tudor ve erken Stuart’ların krallık gücünü, ekonomik gelişmenin hızını sosyal açıdan kabul edilebilir bir düzeye indirmek için kullanmaları sonucu kurtuldu. Dönemin devlet adamları, merkezi gücü dönüşümün kurbanlarına yardım etmek ve değişim sürecini daha az yıkıcı kılabilmek üzere yönlendirmek için kullandılar... (2011: 79)”.
Bu yargılarını sonraki sayfalarda daha da açacak Polanyi. Özellikle *çifte hareket(double movement)* kavramsallaştırmasıyla piyasa ekonomisinin varlık ve yaygınlık kazanışının resmini sunacak. Ama öncesinde, tüm büyüyle karşımızda beliren piyasanın tarihine bakmayı yeğliyor. Ve genel akımın tersine keskin bir savla işe koyuluyor:

“... Doğal olarak, hiçbir toplum belirli bir ekonomik siteme sahip olmadan uzun süre yaşayamaz; ama günümüzden önce, yalnızca ilke olarak bile, piyasalar tarafından kontrol edilen bir ekonomi var olmamıştı... (2011: 85)”.
1193

Şenses, O. İ. (2021). Büyük Dönüşüm Üzerine.
Fiscaeconomia, 5(3), 1191-1198. Doi: 10.25295/fsecon.981819

Ve devamında liberal felsefenin piyasaya, işbölümüne yüklediği büyüyü bozacak savını ortaya koyuyor:

“... İş bölümü, toplum kadar eski bu olgu, cinsiyet, coğrafya ve bireysel donanımın içerdiği farklılıklardan kaynaklanır, insanın sözde takas ve değişim eğilimi ise bütünüyle safsatadır. Tarih ve etnografi değişik türden, birçoğu piyasa kurumunu içeren büyük ekonomiyi incelemiş, ama bizimkinden önce, kısmen bile olsa, piyasa tarafından yönlendirilen bir ekonominin varlığına rastlamamışlardır... (2011: 86)”.

Polanyi'nin antropolojik, tarihi örneklerle başvurarak ısrarla bize kanıtlamaya çalıştığı şey özünde çok berrak. Piyasa ilişkileri, genel olarak ekonomik sistem, insanlık tarihinin büyük bir kesitinde hep ikincil bir önemdedir. Ekonomik sistem, ekonomi dışı amaçlara göre işlemiştir çağlar boyunca ve sade bir ifadeyle “insan ekonomisinin, kural olarak, insanın sosyal ilişkilerinin içine yerleşmiş olduğunu (2011: 88)” belirtir Polanyi. Kazanç amacının olmadığı, ekonomik amaç yokluğu altında bir toplumun devamlılığını, üretim ve dağıtım düzenini iki davranış ilkesine bağlar. *Karşılıklılık(reciprocity)* ve *yeniden dağıtım(redistribution)*, toplumsal yaşamın devamlılığını garantiler Polanyi açısından (2011:90). Antropoljik, etnografik kazı çalışması, yani eski toplumların sürekliliğinin nedenlerini saptama çabası, bu metinde, şu amaca yöneliktir:

“ Genelde, Batı Avrupa feodalizminin sonuna kadar tanıdığımız bütün ekonomik sistemlerin, ya karşılıklılık, yeniden dağıtım ve ev idaresi ilkelerine, ya da üçünün bir birleşimine göre düzenlenmiş oldukları önermesi geçerliliğini koruyor... (2011: 99)”.

Sonuç olarak, piyasanın, ekonomik sistemin, toplumun temel düzenleyici gücü olması insanlık tarihinde yeni bir olgu biçiminde beliriyor. Neredeyse on dokuzuncu yüzyıla değin piyasa ekonomisinin toplumu kontrol altına alması söz konusu değildir savında Polanyi, ve yine ısrarla vurgular:

“... Kural, ekonomik sistemin sosyal sistemin içine yerleşmesiydi, ekonomiye hakim olan davranış ilkesi ne olursa olsun, kurumsal bir kalıp olarak piyasanın varlığı onunla uyum sağlayabiliyordu... Merkantilizmdeki gibi, en fazla gelişmiş oldukları yerlerde piyasalar, hem köylülük içinde hanelerin, hem de ulusal yaşamın kendine yeterliliğini teşvik eden bir merkezi idarenin kontrolü altında işliyorlardı. Nitekim düzenlemeler ve piyasalar birlikte geliştiler. Kendi kurallarına göre işleyen piyasa bilinmiyordu;... (2011: 114)”.

Polanyi'ye göre piyasanın varlık kazanışı ve hakim konuma yükselişi, toplumun ekonomik ve sosyal düzey ilişkilerinin farklılaşmasıyla sonuçlanır. Öncesinde ekonomik düzen sosyal, siyasal düzenin fonksiyonuyken, piyasa egemenliğinde bunlar ekonomik düzenin fonksiyonu haline gelir ve bu işlevsel dönüşüm toplumsal gerilimlere kapı aralar. Emegın, toprağın ve paranın metalaşma süreciyle pekişen piyasa kurumu tek başına, düzenleyici güç olma iddiasındadır. Ama sanılanın tersine, kendiliğinden ya da doğal bir düzenleyici güç olamaz piyasa. Çünkü:

“... Piyasa mekanizmasının, insanların ve onların doğal çevresinin kaderinin, hatta satın alma gücünün miktarı ve kullanımının, tek yönlendiricisi olmasına izin vermek, toplumun çöküşüyle sonuçlanırdı... İnsanın emekgücünü kullanırken, sistem, aynı zamanda, bu etikete yapışık fiziksel, psikolojik ve ahlaki bir birim olarak “insanı” da kullanmak durumundaydı. Kültürel kurumların koruyuculuğunu yitiren insanlar, maruz kaldıkları sosyal etkiler altında yok olabilir, günah, sapıklık, cinayet ve açlığın yol açtığı şiddetli sosyal çözümlerin kurbanları olarak ölüp

Şenses, O. İ. (2021). Büyük Dönüşüm Üzerine.
Fiscaeconomia, 5(3), 1191-1198. Doi: 10.25295/fsecon.981819

gidebilirlerdi. Doğa ilkel unsurlara indirgenir, çevre bozulur, nehirler kirlenir,..., yiyecek ve hammadde üretme gücü yok olurdu. Nihayet, satın alma gücünün piyasa tarafından idare edilmesi, işletmeleri belirli aralıklarla yok eder; para darlığı ya da fazlası, iş yaşamı üzerinde sel ve kuraklıkların ilkel toplumlar üzerindeki etkisine benzer etkiler yapardı... (2011: 120)".

Öyleyse piyasanın hükmünü belirgin kıldığı on dokuzuncu yüzyıl, iki yönlü çifte bir hareketle şekillendi. Piyasanın amansız metalaştırma süreci, yani, emeğin, toprağın ve paranın "hayali" metalaşma süreci ve bunun düzenleyicisi olarak, önlemler ve politikalar ağı aracılığıyla bu sürecin bir ölçüde dizginlenmesini üstlenen kurumsal düzenlemeler, bize bu yüzyılın kısa öyküsünü tanıtlar. Öyleki, bu genel resimde "toplum kendini, kendi kurallarına göre işleyen piyasa sisteminin tehlikelerine karşı koruyordu- bu çağın tarihinin genel özelliği idi (2011: 124)".

Özünde metnin tüm odağını bu gerilimli ilişki oluşturuyor. Emeğe, toprağa ve paraya dayatılan meta karakteri, bunların "hayali meta" formunda tanımlanışı, piyasa ekonomisinin evrimini oluşturuyor. Ama bununla beraber, insanın, doğanın şeyleşme karşısındaki bozuluşu ve insanın bu bozulmaya direnişi de piyasa kurumunun şekillenişini, yola gelişini imliyor. Kısacası, kendiliğinden işleyen bir piyasa düzeni değil, kendiliğinden işlerse yıkılacak olan ama düzenlemeye bağlı kurumsal bir çerçevede dizayn edildiği ölçüde yaşam bulan bir piyasa gerçekliğinin ısrarla altını çiziyor Polanyi.

Piyasanın işleyiş mantığı ve yarattığı yıkım, on dokuzuncu yüzyıl toplumuna önceki yüzyıllarda az rastlanır bir olguyu armağan ediyor: yoksulluk/sefalet. Yersiz yurtsuz kalan köylü kesimin çaresizce şehirlere yığılmasına, önceki yaşam biçiminin, ailenin, sosyal dokunun parçalanmasına, önceki yüzyılların "dingin" yapısının piyasanın hükmü altında kaosa sürüklenişine tanık oluyoruz bu yüzyılda. Toplum bu yeni ekonomik düzende nasıl bir yapıya bürünecek, zenginlikle doğru orantılı artan sefalet çelişkisi nasıl açıklanacak, tüm bunlar, bu yüzyılın düşünme biçimini şekillendirdi diyor Polanyi ve politik iktisadın doğuşunu nefis bir biçimde gerekçelendiriyor:

"... Daha önce varlığından habersiz yaşanan bir dünya, karmaşık bir toplumu yöneten yasaların dünyası, gözler önüne serilmişti. Toplumun bu yeni ve özel anlamda ortaya çıkışı ekonomi alanında yer almıştı, ama olay evrenseldi.

Bu yeni doğan gerçeğin bilincimize giriş biçimi politik iktisattı. Onun şaşırtıcı düzenliliklerinin ve çarpıcı çelişkilerinin, insan anlamları dünyasına girebilmesi için, felsefe ve teoloji kalıplarına sokulmaları gerekiyordu... (2011: 134)".

"Sefalet, politik iktisat ve toplumun keşfi, iç içe geçmişlerdi... (2011: 135)".

Ana hatlarıyla iki farklı düşünce geleneğinin, yoksulluk, açlık karşısındaki konumlarını ayrıntılandırır Polanyi. Özcesi, liberal düşüncenin birleştiği nokta, "yoksulluğun toplumda yaşayan doğa olduğu ve fiziksel yaptırımının açlık olduğu" yönündeydi (2011: 175). Yani açlık, insanları koşulsuz biçimde çalışmaya yöneltecek, bir ölçüde toplumsal dinamizme kaynaklık edecekti. Karşit kutupta ise on dokuzuncu yüzyıl gerçekliğini en iyi kavrayan kişi olarak Polanyi'nin üzerine titrediği Robert Owen'a özel bir vurgu yapılır. Owen'ın önemi, öncelikle ekonomik bir sorun olarak görünen şeyin aslında "sosyal" bir sorun olduğunu kavramasıydı. Piyasanın işleyişini düzenlemeye tabi kılınmazsa toplumun çözülüşü kaçınılmazdı. Polanyi

açısından bu temayı eksen alan Owen'ın fikirleri, yüzyıl gerçeğini en berrak şekilde kavramaktaydı.

Liberal iman, piyasanın kendiliğinden düzen sağlayıcı gücüne körü körüne inanıyor görünüyor. Ama özünde serbest piyasaya giden yol, düzenleme ve kontrol üzerinden şekillenir. Polanyi'ye göre liberalin müdahale karşıtlığı bir safсата çünkü piyasa ekonomisi ısrarla vurgulandığı üzere planlı bir gelişmenin ürünü olabilir.

“Serbest piyasaya giden yol, merkezi bir biçimde düzenlenen ve kontrol altında tutulan sürekli bir müdahaleciliğin sınırsız artışından geçiyordu. Adam Smith'in “basit ve doğal özgürlüğünü” insan toplumuyla uyumlu kılmak son derece karışık bir işti... (2011: 202)”.

“... Müdahaleciliğin karşıtı *laissez-faire*'dir..., günlük konuşma içinde iki terimin aynı şeyi belirtmek için kullanılmasında bir sakınca olmasa bile, ekonomik liberalizm *laissez-faire* ile özdeşleştirilemez. Tam olarak, ekonomik liberalizm, kendi kurallarına göre işleyen piyasa kurumuna dayanan bir toplumun düzenleyici ilkesidir. Doğru, aşağı yukarı böyle bir toplum kurulduğunda belirli bir tür müdahaleye daha az gerek duyulur. Ama bu piyasa sistemi ve müdahalenin birbirini dışlayan terimler olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu sistem kurulmadan önce, ekonomik liberallerin onun kurulabilmesi için hiç duraksamadan devlet müdahalesi taleplerinde bulunmaları gerekir ve bu taleplerde bulunacaklardır. Sistem kurulduktan sonra da, devamının sağlanması için, aynı talepleri öne süreceklerdir... (2011: 213)”.

Özce, genel görünümün aksine diyebiliriz ki, piyasanın varlık kazanışı ve müdahale, düzenleme olguları etkileşim halinde ekonomik yapıyı, toplumsal düzeni inşa ediyor. Yani ne tümüyle serbestlik ne de tümüyle katı bir determinizm toplumu şekillendirmeye yetiyor. Özgür ticaret ve rekabet bile diyor Polanyi, işlerlik kazanabilmek için müdahaleciliğe başvurdu (2011: 214). Yani etki-tepki, serbestlik-müdahale birbirlerini besliyor, dönüştürüyor son çözümlemede. Çifte hareket, gerçekliğini kanıtlıyor piyasanın varlık kazanış sürecinde.

“Gerçeklerin, çifte harekete bizim getirdiğimiz yorumu desteklediğini görüyoruz. Çünkü, eğer vurguladığımız gibi piyasa ekonomisi toplumsal dokunun insani ve doğal özüne karşı bir tehdit oluşturuyorsa, her çeşit insanın bir gün koruma talebinde bulunmasından daha doğal ne olabilir?... (2011: 215)”

Çifte hareket bir sarkaç belki de. Bu sarkaç bir bakıma bizi son kısma hazırlıyor. Son kısım, *Dönüşüm Yol Alırken*, özellikle özgürlük tartışması ekseninde biz okuyuculara yeni ufuklar açıyor. Bu sarkacın salınımı ne şekilde olmalı? Salınımın uç noktaları insanlık için bir yıkım olabilir mi? Bu sorular bağlayıcı, öyleki, tam da faşizm deneyimi bu sarkacın nerelere salınabileceğini bizlere kanıtlıyor.

“Liberal kapitalizmin ulaştığı çıkmazda, faşizmin oluşturduğu çözüm, piyasa ekonomisinin, hem sanayi hem de siyasal alandaki bütün demokratik kurumların yok olması pahasına gerçekleştirilen, reformu olarak tanımlanabilir. Çökme tehlikesiyle karşı karşıya olan ekonomik sistem böylece canlandırıldı,... (2011: 318)”

Metnin ilk sayfalarındaki sözü anımsayalım tekrar: “Alman faşizmini anlamak için Ricardo İngilteresi'ne dönmemiz gerekiyor”. Bir kesin sonuç olarak değil ama tarihin olanak kümesi içinde piyasa ekonomisinin, doğallığın, kendiliğinden işleyişin yaratabileceği bir sonuç olarak

faşizm, otoriterlik, demokrasi düşmanlığı ve en temelde özgürlüğün yitirilişi piyasaya mutlak imanın olası sonuçları olarak beliriyor.

Metnin ana izleklerini yeniden anımsayalım. Piyasa kurumunun belirleyici bir güç olarak şekillenmesi kendiliğinden, doğal bir biçimde gerçekleşmemiştir. Piyasa kurumu inşa edilen, bir ölçüde toplumsal dokuyu parçalama pahasına oluşturulan bir yapıdır. On dokuzuncu yüzyılda hükmünü ilan eden piyasa, insanlık tarihi için yeni bir olgudur. İnsanlık tarihi, özünde, sosyal ilişkilerin ekonomik ilişkilerden önce geldiği, onu kapsadığı bir gelişim seyrinde biçimlenmiştir. Ekonomik düzen, sosyal/siyasal düzen ayrımı piyasa mekanizmasının genelleşmesi ölçüsünde belirginleşmiş, ekonomik düzen ve kişisel çıkar motivasyonu, toplumsal düzenin merkezi, kurucu, bozucu gücü haline gelmiştir. Tam da bu noktada ekonomik zora karşı, yani, emeğin, toprağın, paranın metalaşması sürecine karşı sosyal dokuyu korumaya yönelik dengeleyici, düzenleyici bir güç, olmazsa olmazdır Polanyi'nin sistematüğinde.

Ama piyasa ve onun dengelenimi arasındaki gerilim, bizi evrensel bir sorun alanına taşır: ***karmaşık bir toplumda özgürlük sorunu.***

“... Piyasa ekonomisi içinde ne özgürlük ne barış kurumsallaştırılabilirdi. Çünkü onun amacı kâr ve refah yaratmaktı, barış ve özgürlük değil. Bunlara sahip olmak istiyorsak, gelecekte bunun için bilinçli bir çaba göstermek gerekecek; bunlar önümüzdeki toplumların seçilmiş amaçları olmak zorundalar... (2011: 339)”.

“Piyasa ekonomisinin sona erışı, eşi görülmemiş bir özgürlük döneminin başlangıcı olabilir. Yasal ve gerçek özgürlük, her zamankinden daha geniş ve daha yaygın kılınabilir; düzenleme ve kontrol, yalnız birkaç kişiye değil, herkese özgürlük sağlayabilir. Böylece eski özgürlükler ve yurttaş hakları, sanayi toplumunun herkese sağladığı boş zaman ve güvenin yarattığı yeni özgürlüklere eklenebilir. Böyle bir toplumun hem adaletli, hem özgür olması için gerekli olanakları vardır (2011: 341)”.

Bu noktada bir ahlaki engele işaret ediyor Polanyi: planlama, kontrol ya da düzenleme, özgürlüğün yadsınması olarak algılanıyor (2011: 341). Ama diyor, düzenleme ve özgürlük mutlak anlamda birbirlerini yadsımazlar. Yadsıdıklarını düşünüyorsak;

“..., ya hayali bir özgürlük fikrine bağlı kalıp, toplumun gerçekliğini yadsımak, ya da bu gerçekliği kabul edip özgürlük fikrini yadsımdan başka seçenek kalmıyor. Bunlardan ilki liberalin vardığı sonuç, ikincisi de faşistin. Başka yol yokmuş gibi görünüyor (2011: 342)”.

Oysaki Polanyi açısından iki öge arasında kurulacak bir dengenin varlığı özgürlük olanağına kapı aralayacaktır. Toplumsal güç ve zorlamadan bağımsız bir özgürlük anlayışı hayali olmaktan öte değildir.

“... güç ve zorlamaya yer vermeyen toplum olamaz, içinde gücün hiçbir işlevi olmayan bir dünya da, yalnızca insan iradesi ve istekleriyle biçimlendirilmiş bir toplum varsayımı da bir hayaldi. Ama toplumu iktisadi sözleşme ilişkileriyle, sözleşme ilişkilerini de özgürlükle özdeşleştiren piyasa görüşünün sonucu buydu... (2011: 343)”.

Karşımızda kaçınamayacağımız bir toplumsal güç gerçekliği var. Özgürlüğün boş, hayali bir olgu olmamasının ve gerçeklik kazanabilmesinin yegane koşulu, toplumsal gücün, zorlamanın tanınması ve bilinmesidir görüşünde Polanyi (2011: 343, 344).

Şenses, O. İ. (2021). Büyük Dönüşüm Üzerine.
Fiscaeconomia, 5(3), 1191-1198. Doi: 10.25295/fsecon.981819

Bu çerçevede ne özgürlük mutlaklaştırılmalı ne de toplumsal gerçekliğimiz. Zorun bilincinde olarak eyleyen insana ve onun özgürlüğü yaratabileceğine duyulan inanç yüklü son sözleri Polanyi'den dinleyelim:

“Razı oluş, her zaman insanın gücünü ve yeni umutları pekiştirmiştir. İnsan ölümün gerçekliğini kabul etmiş ve bedensel yaşamını onun üzerine kurmuştur. Yitirebileceği bir ruhu olduğunu ve ölümden de kötü şeyler olabileceği gerçeğine razı olup, özgürlüğünü bu temele dayandırmıştır. Çağımız da, bu özgürlüğün sonu anlamına gelen toplum gerçeklerine razı oluyor. Ama bir kez daha, yaşam bu nihai razı oluştan kaynaklanıyor. Toplum gerçekliğinin yakınmadan kabul edilişi, insana ortadan kaldırılabilir tüm adaletsizlikler ve özgürlük kısıtlamalarına karşı yılmadan mücadele etme gücü ve cesareti veriyor. İnsan herkes için daha geniş özgürlükler yaratma amacına sadık kaldığı sürece, gücün veya planlamanın, güç ve planlama aracılığıyla kurduğu özgürlükleri yok etmek üzere kendisine karşı çalışacaklarından korkması gerekmiyor... (2011: 345)”.

Metin bu umut dolu sözlerle son buluyor. Ne üzücü ki, yaşadığımız dönem, benzer gerilimlerle yüzleştığımız ve özgürlük sorununun daha da yakıcılaştığı bir dönem. Piyasa mekanizması, yüzyıl öncesinden bir bakıma daha katı bir biçimde özgürlük potansiyelimizi kısırlaştırıyor, insan, şeyleşmenin girdabında boğulup gidiyor. Ama yine de, faşizm deneyimine rağmen umut korunabiliyorsa, bu dönemde de toplumsal gerçekliği yok saymaksızın umudu taze tutmak ve özgürlük fikrinde ısrarcı olmak bir bakıma Polanyi'ye saygı duruşu anlamına gelecek.

Polanyi, Karl (2011). Büyük Dönüşüm. Çev. Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.